

TARTALOM ÉS FORMA

(Három Váci-vers egybevetése)

DEME LÁSZLÓ

Az ünnep ősidők óta alkalom arra, hogy az ember egyszer-egyszer olyat tehessen, amit máskor is szeretne, csak a hétköznapiak nem engedik meg neki. — Nos: tanult barátom, tudós kollégám, kedves tanszékvezető és szerkesztő utódom köszöntése ürügyén hadd ránduljak ki ismét egyszer a versek világába, ahonnan mindig oly hamar és hosszú időre hazarángat a másirányú kötelesség. Hogy miért épp itt és most? Mert jól tudom: e sóvárgásunk közös az ünnepelettel.

1. Egyet-mást e kirándulás objektív előzményeiről! Az Első Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson (1981 augusztusában) rövidke előadást tartottam e címen: „A vers szövege és hangzása” (így került jegyzékbe a Hungarológiai Értesítő III. évf. 3–4. számában, a 286. lapon; az előadások szövege gyűjteményes kötetként, „A magyar vers” címen jelent meg, Budapesten, 1985-ben; a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság kiadványaként; cikkem a 71–76. lapon.) Ott számot adtam róla: hogyan jutottam el — most már jó negyed évszázada — annak felismeréséig, hogy „a hangzás magában a szövegben rejlik”, ami azt is jelenti, hogy „a jó versmondónak nem »kitalálni« kell a szöveghez a hangzásoképletet, hanem »megtalálni«. Hogy ne attól függjön a hangzás: ki szaval; hanem attól, hogy mit”. (Az idézetek az említett előadás bevezető és befejező passzusából; a kötet 71., illetve 75. lapjáról.)

Előadásomban felidéztem azt, amit korábban Vörösmarty Szózatáról, majd Kölcsey Zrínyi daláról mondtam szöveg és hangzás viszonyával kapcsolatban (Nyr. 82: 187–95, ill. IskNym. 198–211); s a vizsgálatban visszapillantottam ugyane vonatkozásban a Halotti Beszéd Oratio részére, majd előre, Petőfinek Egy gondolat bánt engemet című versére. Azután, hogy kortárs költőt is vizsgálóra vegyek, Váci Mihály két versét is egybevetettem az addigiakkal, s persze egymással is. Kiválasztásukat így indokoltam: „Két közéleti versét nézzük, a sok közül. Az egyik a »Még nem elég!«; a másik az »Országos pólya«. Egy évtized lehet köztük, Váci másfél évtizedes »nyilvános« költői — és közéleti — pályájának kétharmada; amely időszak nála, »az élet süreijében« és égő intenzitásban tölt(et)vén, a szinte ódai lelkesedéstől az elégikus lemondásig vezetett. (Időben is, hangban is e két vers közt áll — már és még — a »muszáj-Herkules« hangú »Te bolond«; ezt most mellőznöm kell.)” (I.h. 74. lap.)

Ott a két (szélső) vers mondatszerkezeti mutatóit vetítettem egymásra, kihagyva a harmadikat (a középsőt). Most más nyelvi jellemzőiket vethetem egybe, s mind a háromét.

Előbb azonban még egy szubjektív előzményt; egy részletet 1970. április 20-a körüli (magamnak írt) naplójegyzetemből! „Egyetlen héten belül veszítettük el Veres Pétert és Váci Miskát. (Most szűrom be: akkor nem tudtam még, hogy ráadásul egyugyanazon napon, április 16-án; mert Váci Mihály halálhíre késve érkezett meg Hanoi-ból.) Rettenetesen hiányozni fognak! Miska, a bolond fáklya, amelyik éjjel-nappal lobogva égett — nappal persze nem kellett volna, hiszen úgymint világos van, de hát ez volt a természete —; és Péter bácsi, a szürke hamu alatt mindig vörösen izzó parázs, amely rögtön föllángol, ha bármelyfelől ráfúj a közélet szele. Óriási érvágás; mikorra heveri ki ezt az önvizsgálatban nem túl erős nemzeti lelkiismeret!”

Ennek is tizenöt éve már! Kihevertük? Persze pótolhatatlan ember nincs; — de megismételhető sem. Ha szellemüket engedjük kiszorulni mindennapjainkból, magunk veszítünk vele. Ha viszont elevenen tartjuk, okulhatunk belőlük még ma is.

2. De nézzük a három verset! Nem magyarázni kívánom persze őket, csak megszólaltatni (vagy mondjam így: meghallgatni, hogy mit mondanak magukról). — Szövegüket a „Váci Mihály összegyűjtött művei” című életműkiadvány szerint veszem (Magvető, 1979)¹. Időmegjelölésül csak ennyit: kötetben a Még nem elég! 1959-ben jelent meg (Bodza), a Te bolond 1964-ben (Szegények hatalma), az Országos pólya 1968-ban (Eső a homokra). — Ami összeköti őket, arról már idéztem az említett előadásomban mondottakat: mindhármuk közéleti témájú, csak épp a közéleti forgolódásnak és tapasztalatoknak három különböző korszakából.

Formai szempontból érdekes egyezés bennük, hogy mind a háromnak azonos a címe és a záró motívuma; ami Vácínál nem példátlan éppen (főleg a közéleti témájú versekben), de nem is túlzottan gyakori. — Ám itt van az első különbség-jegy is. A Még nem elég! címe és befejező mondata közt ez a motívum jóformán állandóan ismétlődik (a számadatokat később); a Te bolond címe és a verset záró felkiáltás között ez az önmegszólítás még kétszer fordul elő; az Országos pólya címének szimbolikus értelme pedig az utolsó sorig, az egyetlen ismétlésig — illetőleg egyetlen versbeli előfordulásig — tulajdonképpen rejtve marad. Mintha az önkítárából, önmaga azonnali kiadásából való fokozatos visszahúzódnak nyilvánulna meg ebben (is), egyfajta visszavonulás a direktből az indirektbe.

S most nézzük őket egyenként!

2.1 A Még nem elég!, korábbi — idézett — megállapításunk szerint „szinte ódai lelkesedés”-sel jellemezhető. Extrovert, teljességgel kifelé forduló, agitativ hangú költemény, a mindenkit magával ragadni, tette sarkallni kívánó teljességigény türelmetlenségével. Építő szándékát jellemzi, hogy minden „nem” után ott áll a „hanem”; magával sodorni kívánó indulatára utal a felszólító módnál is parancsolóbb „kell” igealakok sokasága.

Makroszerkezetére a klasszikus „versszakolás” némileg rugalmas kezelése jellemző: az öt „strófa” 8 : 7 : 10 : 12 : 10 sora, ha felbontva is, emlékeztet a hagyományos formatartásra. A verslábak lazán jambikusak, általában három és fél — három jambusos sorok követik egymást; kivétel három felkiáltásszerű sor (a 15., a 30. és a 32.), melyeknek végéről hiányzik a várható fél láb; s a befejező rész (44–47.

¹ Eszerint közlöm őket a tanulmány végén, 83. old.

sor), ahol nemcsak a verslábak, illetőleg szótagok számát borítja fel az emóció, de még a jambikus lejtést is.

A valódi jellemzőket azonban a mikroszerkezetben találni.

Hogy a vers építkezése mennyire a kifejtett „nem elég...de”, illetőleg kifejtetlen „nem elég...[de, hanem]” szembenálláson nyugszik, azt mutassák ezek a számok:

<i>nem elég...de</i>	= 5	<i>nemcsak...de</i>	= 1
<i>nem elég...[de,hanem]</i>	= 7	<i>kevés...több kell</i>	= 1
<i>nem elég...több kell</i>	= 2	<i>mit ér...több kell</i>	= 1

A teljes szembenállást egy másik oldalról is megközelíthetjük. A főmondati állítmányok számba vétele ezt mutatja:

egyik oldalon		másik oldalon	
<i>nem elég</i> = 14	névszói = 15	<i>kell</i> = 14	
<i>kevés</i> = 1		felszólító = 3	
<i>mit ér?</i> = 1		igei = 1	igecsalak
<hr/>		<hr/>	
= 16		= 17	

A negatív jelentésű névszói állítmányok mellett grammatikailag egyaránt lehetséges névszói (főnévi) és igei természetű (főnévi igenévi) alany. Ugyanígy a *kell* igecsalak mellett is. A vers dinamizmusát jellemzi, hogy nem „állományt” hiányol és sürget, hanem cselekvést. Azt látjuk: a *nem elég* mellett mindig főnévi igenév az alany, mégpedig az esetek túlnyomó többségében explicit formában (pl. „Nem elég *megborzongni*”); de implicite ott is, ahol csak főnévi bázisú határozói alakot találunk (pl. „Nem elég — a Világért” ti. *küzdeni*; a főnévi igenévet a sorozat után álló „Küzdj” igazolja vissza). Csak a *nem elég* állítmánnyal szinonim *kevés* és *mit ér?* mellett találni névszói (főnévi) alanyt; ám ott a választ nem is a *de, hanem* a *több kell* jegyében kapjuk. — A képlet itt egyszerű:

<i>nem elég</i> + fn. igenév = 11	<i>kevés</i> + fn. = 1
<i>nem elég</i> + fn. igenév = 3	<i>mit ér?</i> + fn. = 1
<hr/>	<hr/>
= 14	= 2

A „de, hanem” kapcsolást követő másik oldalon némileg változatosabb a kép. A *kell* állítmányok mellett többségben itt is főnévi igenévi alany áll (pl. „de *lelkessedni* kell”), de találunk főnévieket is (pl. „Egy nagy-nagy *álom* kell”). A „több kell” kapcsolatok (névmásszerű) alanyát kifejtő elemek vegyesen főnéviek (pl. „Több kell: — az *értelem*”) és olyan főnévi bázisú határozói alakok, amelyek mellett — mint a *nem elég* állítmánynál is láttuk — lappangó főnévi igenévi alak sejlik fel (pl.

„Több kell: — a *nemzetért*” ti. küzdeni; lásd fentebb). Sajátos a *nemcsak* ellentétében álló *de* utáni megoldás, ahol a „Több kell: — az érzelem” után együtt találunk (tulajdonképpen a *több* kifejtéseként, az *érezlem* főnévet értelmezve) főnévi és főnévi igenévi vonzatot. „Ám nemcsak holmi érzés [ti. kell]; *de seb és szenvedély; keresni, hogy miért élj...*” — Ez utóbbit, minthogy a *több* kifejtő értelmezőjének értelmezése, nem számítottuk be. De így is az igenévi alakok dominálnak. Ezt látjuk:

<i>kell</i> + fn. igenév = 8	<i>kell</i> + fn. = 2
<i>több kell</i> [+ fn. igenév] = 2	<i>több kell</i> + fn. = 2
= 10	= 4

A *nem elég* és a *kell* állítmányok tehát uralkodó mennyiségűek (együtt = 28; az összes főmondatbeli állítmány 84,8%-a). Ebből adódik, hogy az állítmányi formák túlnyomó többsége — legalábbis a főmondatokban — kijelentő módú; — bár tartalmi okokból így mondhatjuk: imperative kijelentő. Ugyanígy a *kevés* és a *mit ér?*, mint a *nem elég* szinonimái. Ezekon kívül még három igealakot találni főmondati állítmányként; mindhárom felszólító (a *birjon*, a *hívjon* és a *küzdj*). — A mellékmondatokbeli állítmányoknak már grammatikai helyzetük szabja meg inkább, hogy négy igei (az *akar*, a *jön*, a *mer*, a *látják*) és két nominális (a *kiké* és a „*hogy nem elég*”) kijelentő alakú, négy igei viszont (kissé célhatározói árnyalattal, bár tárgyi mellékmondatban) felszólító módú („*keresni, hogy miért élj, szeress, szenvedj, remélj*”). — Összesítve:

főmondatokban	mellékmondatokban
kijelentő állítmány = 30	kijelentő állítmány = 6
felszólító állítmány = 3	felszólító állítmány = 4

Az állítmányok túlnyomó többségükben harmadik személyűek. Második személyben csak felszólító módú állítmányokat találunk; a négy mellékmondatbeli (lásd fentebb) s a főmondatbeliek közül egyet: a befejező részt indítót („*Küzdj* azok igazáért...”). Valójában ezek egyike sem valamiféle „kommunikációs partnerra” utal, hanem az általános alany kifejezője.

Hogyan szolgálja hát a tartalmat a forma, s hogyan diktálja a szöveg a hangzást? Nyilvánvaló: a sok „*nem elég*” és „*kell*” állítmány, különösen a „*nem*”-„*hanem*” ellentétsorba ágyazva, magabiztos, majdhogynem kinyilatkoztató hangvételre készít; amit a túlnyomóan ige(név)i alanyok sora, majd a kijelentő sort lezáró — általános alanyú — felszólítás, magával ragadó mozgósítássá színez. A hang tehát ódai; de nem ostorozó, nem is követelő, inkább agitáló. Determinálja erre a címben és a záró felkiáltásban — és csak ezekben — megjelenő, egyszerre elégedetlenkedő és biztató *még* szócska: „*Még nem elég!*”

Ez a kép egybevág azzal, amelyik említett előadásomban a vers mondat szerkezeti mutatóinak vizsgálatából kerekedett ki. Ott ezt írtam: „A »*Még nem elég!*«

rövid, pár szavas mondategységeknek rövid — leginkább két mondategységből álló — mondategysékké összeálló sorozata. E mondategységek túlnyomó többsége felső szinten áll; s a mondategységek tagjait — hol grammatikailag is, hol csak tartalmilag — a nem-hanem ellentéte tartja össze s egyben feszíti szét. Természetes hát, hogy a hangzásban csúcsok sűrű sorozata követi egymást. (S tegyük hozzá: egyetlen előre vetett mellékmondat sincs benne, ami az ódaian fenséges tempót meg-meggyorsítaná; a hátravetettek viszont éppen tagolják-lassítják, — már amennyi egyáltalán van belőlük.)” (A magyar vers 74. lap.)

2.2. A Te bolond című verset — fentebb már idézett megjegyzésemben — „muszáj-Herkules” hangúnak jellemeztem. Önmegszólító költemény: a korábban kifelé forduló, lelkesen agitáló közéleti költő itt magába néz (bár nem függetlenül attól, amit maga körül lát), s azt kérdi önmagától: érdemes-e. A Még nem elég!-ben másokat szólított fel cselekvésre, annak értelmében való kétkedés nélkül; itt már csak önmagát, mégpedig kétségeivel küszködve, s a szigorúbb, a belső parancsnak engedve, a „másként nem tehetek” elszánt alázatával.

E vers minden sora négyes jambus, egyetlen egyet (a 80. sort) kivéve. Makroszerkezetében van versszakolás, de ez inkább csak látszólagos. Ha eltekintünk az első négy sor utáni hézagtól (amit a kisbetűs folytatás is kérdésessé tesz), első háromnak még szabályos, 10–10 soros strófákat kapnánk; a továbbiakban azonban az arányok sehol sem térnek vissza. S valójában a hézagok inkább technikaiak, mintsem tartalomjelzők. — Érdemes tehát a „makroszerkezetet” tartalmi mozzanatok alapján kihámozni és átrendezni. A következő kép bontakozik ki: egy önmagát faggató első rész (1–36. sor: „Már összerokadsz...te bolond!”); — egy önmegszólító-önszidalmazó második rész (37–72. sor: ” ”Te hivatlan is... *paraszt.*”); — egy, a kívülágra kitekintő harmadik rész (73–78. sor: „Rádszólnak... tartozik”); — egy önmagának parancsoló negyedik rész (79–90. sor: „De mondd... te bolond!”). Nyilván véletlen — s mégis: aligha az –, hogy e részek terjedelemaránya pontosan: $36 + 36 + 6 + 12 = 90$ sor, azaz $= 6 : 6 : 1 : 2$; ha tetszik: egy : egy : egyhatod : kéthatod — mindig kerek többszörösökben, illetőleg hányadokban.

Ha itt a mondatfajtákat próbáljuk számba venni, bajba kerülünk. Valójában az első egységben (1–36. sor) csupa kérdő mondatot találunk (kivéve az indító „Már összerokadsz” kijelentést és egy „Senkisésem!” feleletet). Ám ezek — részben grammatikailag is, de értelemszerűen mindenképpen — általában a „végre mondd” (2. sor), a „Mondd” (21. sor), a „végre mondd” (31. sor) felszólító, illetőleg a „Látod” (25. sor) kérdő-felszólító tartalmú kijelentő forma alá rendelődnek, s így bizonytalan, hogy főmondati szinten állnak-e. — A második egységben (37–72. sor) csupa megszólító alakot találunk, a két nagybetűs „Te” (37. és 63. sor) és a két kisbetűs „te” (68. és 70. sor) alakhoz kapcsolódva; állítmányaik csak a mellékmondatoknak vannak itt; e megszólító formákat (csonka) főmondatoknak minősíteni persze könnyű, de főmondatként (sőt egyáltalán: mondatként) elemezni viszont annál nehezebb.

S tovább is így. A harmadik részben (73–78. sor) ismét a „lásd” fölérendeltsége támaszthat kétséget az elemezni szándékozóban. — Grammatikai tekintetben csak az utolsó rész (79–90. sor) tekinthető (majdnem) problémátlannak. Itt a felszólító

mondatok meg az imperatív kijelentők (ez utóbbiak: „Te nem hallgathatsz el soha!” és: „Nincs jogod, hogy...”) kétségkívül főmondati helyzetűek; legfőljebb a két kérdő mondat („Kiáltsz — s nem hallgatnak oda?” és: „Elhallgatnak?”) vehető — bár inkább csak értelmileg, mintsem grammatikailag — burkolt feltételes alárendelésnek (ti. „*Ha* elhallgatnak, *akkor* légy hangosabb!”).

Mindenesetre: a négy rész négy különböző kommunikációs kapcsolatfajta képvisel; — ha mindjárt azonos is bennük a két kommunikációs partner egymással, hiszen a költő önmagától kérdez, önmagát szólítja meg szidalmazva, önmagának számol be torz visszhangjáról, majd önmagát biztatja, parancsolva. Ebből természetesen adódik, hogy az igeformákat aligha lehet „globálisan” vizsgálni, a vers egészének vetületében, ahogy a Még nem elég! esetben lehetett; itt más-más képletet adhat az első (interrogatív), a második (invokatív), a harmadik (narratív) és a negyedik (imperatív) rész. — S a módosító indulatszó szerepű — de grammatikailag mégis főmondat értékű — elemek (a már említett *mond* és *lásd* típusúak) miatt bizonytalan az állítmányoknak szintbeli elhelyezkedésük szerinti vizsgálata is.

Az első részben a kérdő és a nekik alárendelt tagmondatok állítmányát elemezzük módhasználat szempontjából. (Típuspélda: „*Ki biztatott* e sorsra itt, | *hog* szívedet rohamra *vidd*.”) — A második részt nem vonhattam be: itt állítmányok csak mellékmondati helyzetben vannak. (Példa: „szólítatlan jelentkező, | *kit* minden jó ügy *besoroz*.”) — A harmadik részben az elbeszélő-helyzetleíró meg a nekik alárendelt tagmondatokbeli állítmányok jöttek számításba. (Mint ez: „*hagyják*, *hog* haragod *kiöntsd*.”) — A negyedik részben a felső szintet a valóságos főmondatok, az alsót a valóságos mellékmondatok képviselik. (Például itt: „*Nincs* jogod, *hog* hangot ne *adj*...” — Így tehát a „felső szint” és „alsó szint” megjelölés nem mindig abszolút főmondat és mellékmondata viszonyára utal, hanem (az említett *lásd* típusúak mellőzésével kialakult) relatív értékekre.

Az első, a harmadik és a negyedik rész állítmányainak módhasználatáról összesítve ezt a képet kapnánk:

	felső szinten	alsó szinten	összesen
kijelentő módú	32 = 86,5%	5 = 13,5%	37 = 59,7%
felszólító módú	9 = 36,0%	15 = 64,0%	25 = 40,3%

Ám itt nemcsak a végeredményen látszik a „kiegyenlítődés törvénye”, hanem a részértékeken is. Jobb ezért részenkénti bontásban vizsgálni. Akkor ugyanis ezt látjuk:

	első rész		harmadik rész		negyedik rész	
	felső szinten	alsó szinten	felső szinten	alsó szinten	felső szinten	alsó szinten
kijelentő módú	20	1	6	3	6	1
felszólító módú	–	14	–	1	9	1

Itt tűnik elő a (tartalmi alapon általunk elkülönített) részek objektív különállása. Az „interrogatív” hangú első részben érthető, hogy a kérdéseknek (tartalmi okokból) dominánsan kijelentő, az alájuk rendelt mondategységeknek viszont (grammatikai okokból) felszólító módú az állítmánya. A „narratív” harmadik részben a felső szinten is, az alsón is a kijelentő mód uralkodása a természetes; az egyetlen (alárendelt helyzetű) felszólító állítmány grammatikus indítékú kivétel. A képlet az „imperatív” jellegű negyedik részben fordul a visszájára: itt a felső szintű állítmányok nagyobbrészt felszólító módúak; s nem véletlen, hogy a kijelentők viszont vagy kérdő mondatban állnak, vagy imperatív tartalmúak (mint a „nem hallgathatsz el”, a „Nincs jogod”). — Érdeemes megjegyeznünk, hogy az „invokatív” második részben — ahol a „főmondatok” mind állítmány nélküliek, a mellékmondatok pedig deskriptív tartalmúak — minden mellékmondati állítmány (szám szerint 9) kijelentő módú.

Ami az állítmányok grammatikai személyét illeti, itt ismét csalóka eredményt adna a „globális” vizsgálódás. Ezt a képet kapnánk (itt is kiiktatva a túlnyomórészt állítmánytalan második részt, de ide már bevéve a korábban kirekesztett *Mondd* és *Lásd* típusúakat is):

	első rész	harmadik rész	negyedik rész	összesen
második személyű	24 = 61,6%	2 = 18,2%	12 = 70,6%	38 = 56,7%
harmadik személyű	15 = 38,4%	9 = 81,8%	5 = 29,4%	29 = 43,3%

Valamit persze ez is mondana a versnek önmegszólító (azaz önmagát kérdező, majd önmagát szidalmazó, s végül önmagát biztató) jellegéről; s arról is, hogy a harmadik, a „narratív” rész hogyan különül el a többitől, amelyekben (most csak az első és a harmadik rész adatait összesítve) a második és harmadik személyű alakok aránya nagyjából kétharmad : egyharmad. (S az „összesen” adatai igazolnák a „kiegyenlítőds törvényét”, de le is lepleznék egyben a benne rejlő csapdát, a részletek elmosódását.)

Ám még ez a kép is távol áll a teljes igazságtól. A harmadik személyű igealakoknak ugyanis van egy sajátos többlet lehetőségük: kifejtetten vagy rejtetten hordozhatnak más (esetünkben: második) grammatikai személyre való utalást is. Vegyük példának ezt: „melyre téged senki se vár” (24. sor), és: „megvannak nyugton nélküled” (28. sor), ahol a névmás explicit és direkt utalás a harmadik személyű igealak mellett egy-egy második személyű bővítményre. Explicit, bár indirekt utalás még az ilyen is: „Ki kérte forró haragod” (13. sor). S hasonló értékű, csak implicit utalások a második személyre ezek: „Mi űz hát mégis?” (ti. téged; 31. sor); „kamasz-szerelem mire kell” (ti. neked; 33. sor); stb. — Ez azt jelenti: a „második személyűség” ott rejtezik a harmadik személyű igealakok egy része mögött is. Ha ezeket kikülönítjük, így alakul a kép:

	első rész	harmadik rész	negyedik rész	összesen
2.személy	24	2	12	38
3.személy	11	6	4	21
2.utalás				
3.személy magában	4	3	1	8
	= 89,7%	= 72,7%	= 94,1%	= 88,1%
	= 10,3%	= 27,3%	= 5,9%	= 11,9%

Hogyan vetíthető rá a hangzásra mindez? A második személyre irányultság — s ezen belül a kérdések, majd a minősítő megszólítások, s végül a felszólítások sorozata — az első pillantásra talán nagy-erejű és dinamikus hullámmású hangvételre csábítana. Ám láttuk: „kérdező” és „kérdezett”, „megszólító” és „megszólított”, sőt „felszólító” és „felszólított” is azonos egymással. Ez az introvert magába nézés bizony töprengőbb, visszafogottabb előadásmódot kíván. Ezt diktálja az is, hogy a kérdések is (első rész), a tényleírás is (harmadik rész) valójában *mondd, lásd* típusú főmondatok függvényében állnak; a megszólítások pedig (második rész) felső szinten afféle állítmánytalan felsorolások inkább. — A papírforma szerinti „elharsogás” alapvető műfajtévesztés volna itt; még a felszólító sorozat (a negyedik rész) is távol áll a Még nem elég! lelkes, sokakat magával ragadni akaró befejező felkiáltásaitól.

Erre — a Még nem elég! befejező részére — azt mondtuk: második személyűsége (mint egy korábbi részlet is) általános alanyra utal. Mi az értéke itt, a Te bolond címűben, a második személyűségnek? Nyilván kettős: a költő egyed persze, de típus is egyben; s önmagához szól, de a hozzá hasonlókhöz is, az éjjel-nappal (és nappal hiába, de még éjjeli fényével is sokak rest nyugalma zavarva) égő „bolond fáklyához”. A második személy tehát itt is az általános alanyra utal némileg, mégpedig a vers elejétől a végéig egyre növekvő erővel, egyre szélesedő érvénnyel.

2.3. A három vers közül az Országos pólya a formailag legszabályosabb (szinte érezhetően „csakazértis szabályos” vers): a kivétel nélkül 9 szótagos (négy és feles), jambikus lejtésű 33 sor szabályosan tagolódik 11, egyenként 3 soros versszakra; s e strófák — kettő kivételével — nagybetűvel kezdődnek, és — az őket megelőző kettő kivételével — ponttal végződnek. (A 19. sor végi kérdőjel és a 27. sorvégi felkiáltójel ugyanis „poetica licentia”: főmondatuk kijelentő lévén, papírforma szerint mindkettő helyén pont volna a szabályos.) Versszakon belüli pont egyetlen helyen van (6. versszak), s ezen kívül még egy idézet kezdődik nagybetűvel (a 9. versszakban). Így hát a „versszak = versmondat” képlet is túlnyomó részben érvényesül.

Tartalmilag-hangulatilag az egész költemény annak a költői-közéleti (vagy inkább: közéleti költői?) küzdelmet kísérő — és megfojtó — meg nem értésre panaszkozó részletnek a kinagyítása, amelyiknek a Még nem elég!-ben nyoma sem volt, s amely a Te bolond című versben is (legalábbis explicite) mindössze néhány sornyi (73–78. sor). Jelentős különbség persze, hogy ez ott második személyű (ha önmegszólítás révén is), itt viszont első; s ott önszerkentő agitációba torkollik, itt viszont (legalábbis bennem) óhatatlanul A magyar ugar befejező képét idézi. (Vagy talán rosszabbat: a „gaz”; mely ott „le húz, altat befed”, legalább nyíltan ellenség; a „hűs vattaréteg” viszont a megértő jóság álarcában semlegesíti a javító buzgalmat.)

A belső, tartalmi alapú tagolódás persze nem a strófabeosztást követi. A közvetlenül önmagáról, illetőleg önmaga és környezete viszonyáról szóló első rész a 19. sorral végződik (nem is pontnál); s onnan kezdve az egyéni sors egyre tágul az általános felé. A 20. sort indító „de” már az *ember* általános alany vonzókörét vezeti be; ez a második rész, amely a 24. sor végéig tart. A 25. sorból nem tűnik ki rögtön, hogy a „Steril kör zár be” főmondatnak mi a lappangó tárgya (lehetne engem, mint korábban ebben: „Akik szerettek — elkerülnek” stb., e kérdésre lásd később); de a 26–27. sor világossá teszi, hogy már itt az (általános alanyt képviselő) második személy (a téged) értendő oda; így e három sor a harmadik rész. A 28–33. sorban, a negyedik részben, a — mindkét eddiginél általánosabb jelentésű — „Hány sors” veszi át az (először kitett, majd tovább is odaértendő) alany szerepét: a személyváltások tehát (első személy után harmadik, majd második, azután ismét harmadik) csak grammatikailag jelentenek váltakozást, intencionálisan az egyedítől az egyre általánosabb felé tágulást jelzik.

Ez a vers nem agítál, nem kérdez, nem tépelődik, csak konstatál. Felszólító módú igealak egyetlen egy van benne, a *gyógyítson* (30. sor), de az is alighanem célhatározói mellékmondat értékű, azaz így értendő: „*hogy* gyógyítson, a sebet kimossa”. (A formailag felszólító módúság gyanújába vehető *kimossa* viszont láthatóan az első sor végi *ég* igealak párja, tehát kijelentő értékű.)

Az igei személyeket itt is tartalmi részenként elkülönítve tanácsos vizsgálni. A negyedik részben egyértelmű a harmadik személyűség: a kitett majd tovább odaértett — szimbólikusan általános — *sors* alannyal egyezik minden igealak; kivéve az utolsót (*felitatta*), amely a címet ismétlő (vagy inkább címet is adó) szimbólumra, az (ugyancsak harmadik személyű) értelmezős „*országos pólya*, hús vattaréteg” kapcsolatra utal vissza. — Nem problematikus a második részbeli állítmányok sora sem: az egyszer kitett *az ember* (általános) alanyhoz az összes (mind a 6) hozzá tartozó állítmány harmadik személyű formában kapcsolódik. — A harmadik részben csupán a mellékmondat állítmányát találjuk (általános alanyra utaló) második személyben (*lobognál*), az ezt körülölelő, egymással kapcsolatos két főmondaté harmadik személyben áll. Ám egyikük mellett explicit utalás van a második személyűségre („*pestist* sutognak rád”), a másikhoz értelemszerűen kapcsolódik hasonló bővítmény („*Steril kör zár be*” ti. téged).

Az első részbeli állítmányok igealakjai első pillantásra így oszlanak meg (harmadik személyűnek véve természetesen az egyetlen nominális állítmányt is):

	főmondatokban	mellékmondatokban	összesen
első személyű	3 = 25%	3 = 33%	6 = 28,6%
harmadik személyű	9 = 75%	6 = 67%	15 = 71,4%

Ám itt is megváltozik a kép, ha számításba vesszük a harmadik személyű alakok mellett olykor ki is tett, de jóval többször odaértendő más (első) személyű (vagy ilyenre utaló) bővítményeket. Explicit utalások az ilyenek: „*Ha összetalálkoznak*

vélem”, „engem szeretni bűn lesz”; alaki kitevővel bíró, de közvetett utalások az ilyenek is: „A kézfogásom, csókom — *bélyeg*”, sőt ez is: „csak az ujjam hegyét *érintik*”. A lappangók, odaértendőek ilyenek: „Akik szerettek” (ti. engem), „Ha kezet *fognak*” (ti. velem), „nem *felel* egy lélek” (ti. nekem). — Ezeket is tekintetbe véve, a kép így alakul (a helyzet szerinti bontást itt már mellőzve):

1. személyű	6	} 17 = 85,0%
3. személyű 1. utalás	11	
3. személyű magában	4	= 19,0%

Az első rész tehát grammatikailag mindenképpen „énközpontú”; ezért szükség-szerű a továbbiakban a második és harmadik személyre való áttérés: az (egyes szám) első személy (még közmondásainkban is) igen kevésbé alkalmas az általános alanyúság (az általánosabb érvényűség) kifejezésére. Ezzel az áttéréssel tudja elkerülni a költő, hogy mondanivalója — bár optimista kihangzása végül sincsen — ne maradjon panaszkodó és önsajnál(tat)ó egyéni siránkozás. A vers a 20. sortól kezdve egyre kevésbé magáról az írójáról beszél; s ez nemcsak e részek hangvételét befolyásolja, mérsékli, hanem visszasugározva még az elsőét is.

Említett előadásomban a hangzást — elsősorban a mondat szerkezeti mutatók alapján — így határoztam meg: „Az »Ország pólya« hasonlóan rövid mondategységekből áll (ti. mint a *Még nem elég!*); de az előbbihez képest épp kétszer annyi sorolódik össze belőlük egy-egy mondategésszé. (Az előzőnek 2,12, ennek 4,20 mondategység az egy-egy mondategészre eső átlagos szerkesztettségi mutatója.) Ez azt jelenti: kétszer akkora szövegrészletre jut egy-egy dallambeli visszazárás itt, mint a korábbiakban, a lelkesedőben; vagy más oldalról nézve: kétszer akkora egységeket kell itt melodikusan nyitva tartani, mint ott. S mivel a mondategységeknek csak a fele áll felső szinten, s a kapcsolások nagyobb része alárendelő: a dinamikus és melodikus hullámvázások lehetősége bizony szűkre szorul. Az összes mellékmondatoknak kétharmada áll csak hátul, egyharmada előre vetett; ez az arány — a főmondatok közepes tempójával kiegészülve — a tempónak egyfajta zaklatottságát idézi elő.” (A magyar vers 74. lap.)

Mindezt megerősítette ott még egy összehasonlítás. Kölcsey Zrinyi dalának, mint annak idején rámutattam (IskNym. 198–211), van egy múltat felidéző, elégikus vonulata (az 1., 3., 5. versszak), és egy másik, a jelent ódai lendülettel ostorozó (a 2., 4., 6. versszak). E két vonulatnak külön-külön megalkotott mondat szerkezeti mutatói közül néhányat egybevettem a két szélső Váci-versből nyertekkel. Ezt a képet kaptam:

	Kölcsey: ódai vonulat	Zrínyi dala elégikus vonulat	Váci Még nem elég!	Mihály: Országos pólya
mellér. kapcs. (százalék)	82,4	63,3	77,8	43,7
absz. főmondat (százalék)	85,0	31,3	84,3	52,4
mély. fekvés (százalék)	1,21	1,77	1,16	1,50

Most is csak azt kérdezhetem, mint akkor (i.h. 75. lap.): „Véletlen-e az egybecsengés?” — már tudniillik az ódai vonulat és a Még nem elég!, s másrészt az elégikus vonulat és az Országos pólya mutatói között.

3. Nem tudom pontosan idézni, mert azt sem tudom, kitől és hol olvastam, hogy amikor az író meghal, az életmű egyszerre lezárt és egész lesz; így függ össze sors és alkotás. Nem merném azt mondani, hogy ez olykor fordítva is áll; de talán nem Petőfi az egyetlen, akinek valóságosan megtett pályáivét elvben sem tudnám magamnak meghosszabbítani. — Ám ezek a kérdések az eddig piszkáltaknál (piszkoltaknál?) is távolabb esnek nyilvántartott kompetenciámtól. Nem is fűzöm a gondolatot tovább; sapienti sat. Itt csak arra akartam rámutatni: a hangzás kulcsa a szövegben van, a szövegé a tartalomban, a versé az életmű egészében, azé pedig a korban, amelynek alkotó és alkotása egyszerre terméke és hatótényezője. (Hogy mindezt éppen a szegedi bölcsészkar egyik Actájában mondom el: ez aligha több merő véletlennél. — Vagy talán e gondolatok vonatkoztathatók valamely módon a nem költői alkotások és életutak alakulására is?)

1985. január

FÜGGELÉK

Váci Mihály három verse

MÉG NEM ELÉG!

Nem elég megborzogni, de lelkesedni kell! Nem elég fellobogni, de mindig égni kell! 5. És nem elég csak égni: fagyot is bírjon el, ki acél akar lenni, suhogni élivel.	10. Nem elég álmodozni. Egy nagy-nagy álom kell! Nem elég megérezni, de felismerni kell! Nem elég sejteni, hogymilyen kor jön el; 15. jövőnket — tudni kell!

- Nem elég a célt látni;
járható útja kell!
Nem elég útra lelni,
az úton menni kell!
20. Egyedül is! Elsőnek,
elől indulni el!
Nem elég elindulni,
de más is hívni kell!
S csak az hívjon magával,
25. aki vezetni mer!
- Nem elég jóra vágni:
a jót akarni kell!
És nem elég akarni:
de tenni, tenni kell!
30. A jószándék kevés!
Több kell: — az értelem!

Mit ér a hűvös ész?!
Több kell: — az érzelem!
Ám nemcsak holmi érzés,
35. de seb és szenvedély,
keresni, hogy miért élj,
szeress, szenvedj, remélj!

- Nem elég — a Világért!
Több kell: — a nemzetért!
40. Nem elég — a Hazáért!
Több kell most: — népedért!
Nem elég — Igazságért!
– Küzdj azok igazáért,
kiké a szabadság rég,
45. csak nem látják még,
hogy nem elég!
Még nem elég!

TE BOLOND

- Már összeroskadsz; — végre mondd:
mit is akarsz hát, te bolond?
Ki biztatott e sorsra itt,
hogy szívedet rohamra vidd,
5. és kitárt melled odaállj,
hol a veszély szíven talál?
Honnan vetted rá a jogot,
ki volt, ki felhatalmazott,
hogy érte és a nevében
10. egy szót is szóljal? — Senkisé!
- Ki választott és ki jelölt,
hogy ostorozd és védjed őt?
Ki kérte forró haragod,
szeretni ki bujtogatott?
15. s hogy felgyútsd magas éjjelek
csúcán lobogó életed,
és élni is kevés erőd
úgy szervezd, mint egy haderőt,
s hadseregek indulatát
20. vezényeld a szíveden át.
- Mondd, mért becsülted túl magad,
hogy fejed ily dologra add,
és magad olyan ügyre szánd,
melyre téged senki se várt?
25. Látod, már azok, éppen ők,
kikért elszórtad szép erőd,
megvannak nyugton nélküled,
kivívják győztes ügyüket,
sorsukat bizton terelik
30. cél felé időnk medrei.
- Mi üz hát mégis? — Végre mondd:
ez az értetlen hajsza, gond,
kamasz-szerelem mire kell,
hogy izgass, tüntess, énekelj,
35. s országos árulásokon
elbőgd magad még — te bolond!
Te hivatlan is érkező,
szólitatlan jelentkező,
kit minden jó ügy besoroz,
40. a baj magához toboroz;
hol nem számítanak rád soha,
ott vagy legjobb sorkatoná;
lőhátról gúnyolt szuronyos,
taposó szívű gyalogos;
45. a homokszáknak szánt baka,
aki hadjárat egymaga.
- Cselédek fia: — drága szép
ügyhöz szegődött hű cseléd.
Kamaszként már a tanító
50. eljegyzett sorsát álmódó;
– tanya ügyvédje, mérnöke,
történelmünk vad ügynöke,
paraszt fiúkért szájaló,
állásaikért házaló.
55. Nyilvános összeesküvő –
– biztat cinkosod: a jövő.
Eszpresszók és tanyák között
bujkáló, mindig körözött,
népszerűsített lázadó,
60. ki érvet, fegyvert lázító
híreket hordoz, — jelszava:
– „Járda, villany, gyár, iskola!”

- Te gondok fölött számadó,
ország ügyében utazó,
65. történelmi alkalmazott,
irodalmi vándorbotok
örököse, zarándoka,
te eszmék hivatalnoka.
70. Ünneprontó az ünnepen,
te országosan szemtelen,
feszengve halgatott pimasz,
számonkérő hangú *paraszti*.
Rádszólnak, lásd leintenek,
mosolyognak, legyintenek,
75. hagyják, hogy haragod kiöntsd,
– nem árt, ha „*magában dühöng*”.–
S halálos indulataid
nem érti, kire tartozik.
80. De mondd, kiáltsd, terjeszd, dadogd
jogos igazad, igaz jogod.
Kiáltsz — s nem hallgatnak oda?
Te nem hallgathatsz el soha!
Elhallgatnak? — Légy hangosabb!
Nincs jogod, hogy hangot ne adj
85. azoknak, kiknek motyogás
a hangjuk, még káromkodás.
– Vérd magad, mint a szív, zuhogj,
ne éltesen már csak e gond:
magad értük halálra rontsd,
90. míg össze nem rogysz — te bolond!

ORSZÁGOS PÓLYA

- Akik szerettek — elkerülnek,
s én sem merek zaklatni senkit:
félve: — engem szeretni bűn lesz.
5. A kézfogásom, csókom — bélyeg,
S kikért e lázba estem önként,
ragályomtól azok is félnek.
- Ha összetalálkoznak vélem,
körbelesnek — vajon ki látta,
hogy vállukhoz túl közel értem?
10. Ha kezet fognak, csak az ujjam
hegyét érintik, és szemükben
a fertőzést féltő gyanú van.
- Fürkészve, szánakozva néznek,
gyanakodva, mint a dühöngőt,
15. borzadva, mint az elítéltet.
- Kiáltak, nem felel egy lélek.
Némán kört vonnak, — bizonyítván:
– hibbantként, magamban beszélék.
20. Előbb szelíd-kérlelve szóltam,
de e csendben végül megőrül
az ember és dühöng valóban;
panaszkodik, olykor felordít,
s mert védekezne — mást is vádol,
s *illetlen* kínban hánykolódik.
25. Steril kör zár be, ha halálos,
vörös lázban messze lobognál,
pestist sottognak rád: „Ragályos!”
- Hány sors kibuggyant, mint a rózsza,
s ömlesztőn, buzgón, mint a vér ég:
30. gyógyítson, a sebet kimossa:
- s lelkét-vérét hiába adta:
– buzgott, de az országos pólya,
hűs vattaréteg felitatta.

**INHALT UND FORM
(DER VERGLEICH DREIER GEDICHTE VON MIHÁLY VÁCI)**

von

LÁSZLÓ DEME

Der Verfasser analysiert drei Gedichte öffentlichen Inhalts des vor 15 Jahren verstorbenen Dichters, Mihály Váci, die etwa in fünfjährigen Abständen geschrieben worden sind. Das Erste, das Früheste (Még nem elé! — Das genügt noch nicht!) versucht mit odischer Begeisterung die ganze Gesellschaft für die Tat für das Wohl der Gemeinschaft mit sich zu reißen. Im zweiten Gedicht etwa nach fünf Jahre fragt er schon von sich (in Form der Selbstanrede), ob es sich lohnt, für die Gemeinschaft zu „lodern“, sich für die Gemeinschaft zu „verbrennen“. Aber hier spornt er sich noch an. Im dritten Gedicht, wiederum nach fünf Jahren beklagt er sich über den Mißerfolg, das Ausbleiben des Widerschalls seiner Anstrengungen in resigniertem, elegischem Ton.

Die Abhandlung zeigt durch die Analyse der Prosodik, der Textstruktur, des Syntax, der Morphologie, des Wortgebrauchs der drei Gedichte, wie sich die Versform, die Satzkonstruktion, der Gebrauch der Modi und der Verbform an den sich von Gedicht zu Gedicht verändernden Inhalt, und innerhalb des Gedichtes an das Stimmungsgewoge anschmiegen. All das vergleicht er mit den Typischen Kennzeichen eines Gedichtes aus dem vorigen Jahrhundert (Kölcsey: Zrínyi dala — Das Lied von Zrínyi), und daraus ergibt sich, daß das erste Gedicht von Váci — seine formellen Kennzeichen betreffend — mit den Teilen odischen Schwungs des Kölcsey-Gedichtes, das letzte dagegen mit den Teilen elegischen Tons dessen verwandt ist.